

ORHAN KEMAL İLE YAŞAR KEMAL'DEN SÖZ VARLIĞIMIZA KATKILAR

Nevzat Gözaydın

■ Edebiyatımızın önde gelen isimleri arasında yer alan Orhan Kemal ve Yaşar Kemal, her zaman geniş kitlelerce okunan yazarlarımızdandır. Sözlüğümüz için yaptığım taramalar sırasında, onların aşağıdaki iki kitabından seçtiklerim de Türk dilinin kazançlarındandır.

Her zaman olduğu gibi, daha çok *Türkçe Sözlük* içinde bulunmayan madde başı veya iç maddelere ağırlık verdim, bazen de örnek cümlesi olmayanlara örnekler ekledim. Yazarların ifadeleri değiştirilmeden aynen korunmuştur. Her madde sonunda taranan yazar ile eserinin kısaltması ve kitaptaki sayfa numarası gösterilmiştir.

âdet yerini bulsun: Sözlüğümüzdeki bu iç maddeye örnek bulunamamış: “Âdet yerini bulsun diye, anasıyla ablasının ısrarlarına dayanamadığı için dünya evine giryordu işte.” (OK/ÖE, s. 45)

aklı tepesinden yukarıda: *Türkçe Sözlük* (TS) içinde başka bir varyantı bulunmuyor ama bu yok. Anlamını ‘nasıl davranacağını bilmeyen, deneyimsiz, dengesiz, sorumsuz’ olarak verebiliriz: “Oğlanı tokatlaması gerekirdi ya, o yeni yetişme, aklı tepesinden birkaç karış yukarıda biriydi.” (OK/ÖE, s. 94)

alev alev yan-: Bu ikileme TS içinde var ama fiilli biçimi bulunmuyor: “Dolaşan ayaklarıyla hızla uzaklaştı. Yüzü alev alev yanıyor, kendi kendinden utanıyordu.” (OK/ÖE, s. 63) Anlam olarak ‘çok sıcak basmak, için için tutuşup kızarmak’ yazılabilir.

Allah gecinden versin: Örneğini verip geçelim: “Allah gecinden versin ama, ben senden önce öleceğim galiba.” (OK/ ÖE, s. 93)

arayı tuttur-: “Belediyede çalışan bir delikanlı vardı. Kızlar tutturmuşlar arayı; bir gün kız ortadan kayboldu.” (YK/PB, s. 71) Bu deyim anlamı ‘anlaşmak, birlikte karar almak’ biçiminde kaydedilebilir.

arslan kesil-: Bunu da sözlüğümüzde bulamıyoruz. ‘Çok güçlü olmak, kendini haklı görmek’ anlamı verilebilir: “İnsanlar vereceklerine arslan değillerdir beyefendi, kuzgunlardırlar da, alacaklarına arslan kesilebilirler!” (OK/ÖE, s. 63)

bir hoş ol-: “Ben bu duvarı bilirim. Çok geldim. Her seferinde de kendimi bir hoş olmuş buldum, bir acayip dünyada buldum.” (YK/PB, 159) *TS*’de yer almayan bu ibarenin anlamını ‘kendini çok mutlu hissetmek, sevinçten havalara uçmak’ biçiminde verebiliriz.

bomboz ol-: (Boz) sözünün bu pekiştirme hâli ve fiille olan yapısı söz varlığı-mıza alınmalıdır. ‘Tamamen boz sevgi almak, boz sevgiye bürünmek’ anlamına gelir: “Altan fışkıran tozlardan birbirimizi göremiyorduk. Değirmenden çıkmış gibi, bomboz olmuştuk.” (YK/PB, s. 108)

ciğerine işle-: “Bir koku, bir koku, tarifi kabil değil... Adamın ciğerine kurşun işlerse, öyle işliyor. Temiz havadan gelen insanı vuruveriyor.” (YK/PB, s. 77) örneğiyle yetinelim.

cin: Sözlüğümüzde üçüncü anlama uygun bulunan örnek şudur: “Ta karşıdaki cin gazeteciyi görünce sözünün ardını unuttuysa da kendini çabucak toparlayıp hatırladı.” (OK/ÖE, s. 62)

çalıyı tepesinden sürü-: “Bence şehirlisinin yüzde yetmişi okur yazar olmayan bir diyarda, üniversiteden söz açmak, çalıyı tepesinden sürümek demek olur.” (YK/PB, s. 16) *TS*’de yer almayan bu deyim anlamını ‘boş yere işe girişmek, meseleyi çözmeye ters bir noktadan başlamak’ olarak yazabiliriz.

çatır çatır et-: Örnek cümle bulunamamış, ekleyelim: “Öğle sıcağı çatır çatır ederken biz caminin aydınlığında, serin suların başında keyif çatıyoruz.” (YK/PB, s. 100)

çökert-: Bu madde başı için sözlüğümüzde üç karşılık gösterilmiş. Ancak yazarın kullandığı cümledeki argo kısaltmasıyla belirteceğimiz anlamı verilmemiştir: “Zamanında aklını başına toplamış, sonunda Fatih’teki dört katlı apartmanı çökertmişti.” (OK/ÖE, s. 92) Anlam olarak ‘sahiplenmek, üstüne konmak, ele geçirmek’ yazabiliriz.

çölümsü: “Bu kurakta, bu yangında, bu çölümsü belalı dünyada bu seriliş, bu yeşillik bir büyü gibi.” (YK/PB, s. 159) Sözlüğümüzde yer almayan bu madde başının anlamı ‘çöl gibi, çöle benzeyen’ olarak yazılabilir.

dal gündüz: *TS*, bu ibareye yer vermemiş. Anlamı, ‘günün tam ortasında, güpegündüz’dür: “Çocuk bir gün köyün ortasında dal gündüz babasını vuranların akrabalarından iki tanesini vurup dağa çıkarıyor.” (YK/PB, s. 106)

delirtici: “Burada, bir delirtici kuyuda, beterin beteri bir can sıkıntısı musallat olmuş onlara. Sararmış, uzamış yüzler sinirli.” (YK/PB, s. 85) Sözlüğümüzde olmayan bu madde başının anlamı ‘deliliğe yol açan, delirten’dir.

deriye çek-: Bu deyim aynı zamanda halk arasında uygulanan geleneksel bir tedavi yöntemidir. *TS*, buna yer vermemiştir: “Ağırca, ölümcül hastaları deriye çekiyorlar. Bir koyunu yüzüp, derisini sıcak sıcak sarıyorlar çıplak bedene. Her derde deva.” (YK/PB, s. 44) Tedavinin uygulanmasına dair bilgiler için bk. Nevzat Gözaydın, “Halk Tedavi Usulleri: Devriye Çekme”, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, C 10, S 216 (Temmuz 1976), s. 4467-4468.

durmamacasına: Sözlüğümüzde yoktur. Anlamı ‘hiç durmadan, duraklamadan’ olarak verilebilir: “Vız geliyordu Beyoğlu, İstiklal caddesi, durmamacasına akıp geçen dolmuşlarla, trolleybüsler, kaldırımlarda omuz omuza kalabalık.” (OK/ÖE, s. 13)

elinin hamuruyla erkek işine burnuna sok-: Sözlüğümüz bu ibarenin sonunu (... karışmak) olarak almış ama örnek cümle bulunamamış. Ayrıca (burnunu sokmak) iç maddesi de var. Bu bir varyant olarak (el) madde başında gösterilebilir: “Kadından arabacı olmamalıydı. Çalışmamalıydı kadın. Elinin hamuruyla ne diye burnunu sokmalıydı erkek işine?” (OK/ÖE, s. 43)

erkenci: *TS*’deki üçüncü anlamına uygun düşen bir örnek: “Sabah, sabahın erken saati. Otobüs erkenci işçi, memurlarla tıklım tıklım.” (OK/ÖE, s. 43)

fort: “Sonra, fortlarına basılmış külhan işi yemenilerini çıkarıp silkeledi, ayaklarına geçirdi.” (OK/ÖE, s. 48) Sözlüğümüzde bulunmayan bu sözün anlamı, ‘ayakkabının topuk bölümü, bastırılıp içe bükülen kısmı’dır.

gölek: “Ovada küçük gölekler var. Yağmur gölekleri bunlar. Göklerin yanında türlü kuşlar. Belki bin türlü.” (YK/PB, s. 187) ‘Gölcük’ anlamındadır.

görülmeğe seza: Sözlükte (görülmeğe) içinde verilmesi gereken bu ibarenin anlamı ‘kesinlikle görülmeli, görülmeye değer’dir. (Seza) maddesindeki örnek Sermet Muhtar’dan alınmıştır. Yazarın örneği daha geniştir: “Belki de dünyanın en güzel nakışlı keçesi Urfa’da yapılıyor. Hele bir güneşli motifleri var. Görülmeğe seza.” (YK/PB, s. 107)

göze perde in-: Sözlüğümüzde (perde inmek) biçimi var. Ancak başka bir organa perde inmediğinden madde (göz) içinde verilmelidir. Anlamı bir göz hastalığı olan ‘katarakt’tır: “Akşamları da gaz lambasının kör ışığında, gece yarısından çok sonralara kadar dikiş dikmekten gözlerine perde inmişti.” (OK/ÖE, s. 77)

gül hatırı ol-: “Perçemi sol kaşına düşmüş çırağı, çırağın gül hatırı olmasa evden içeri adımını bile atmazdı.” (OK/ÖE, s. 45) *TS* içinde bulunmayan bu deyim anlamını ‘büyük saygı, sevgi duymak’ olarak verebiliriz.

güren güren: Bu ikileme sözlüğümüzde yer almıyor. “Ak benekli, yeşile çalan karanlıkta bir kuş. Tarlalarda olur her zaman. Sürülürken tarlalara güren güren iner kalkar sığırcıklar, yuvaları tarlalardadır.” (YK/PB, s. 145). Anlamı ‘gürül gürül’dür.

hayalle-: “Adama öyle geldi ki, karısı, tıpkı tıpkısına kendisi gibi, yakında doktor çıkacak oğullarını hayalliyor.” (OK/ÖE, s. 78) Sözlüğümüzde bulunmayan bu madde başının anlamı ‘hayal kurmak’tır.

hırt: Sadece birinci anlama örnek verelim: “Sakin şu aylığını verdiği, kızdı mı eşeğe benzettiği hırt kendisiyle alay etmesindi?” (OK/ÖE, s. 60)

hızan: *TS*’de ikinci anlam bir masa başı örnekle geçilmiş: “Hele düğünlerde görseniz bu kadınları; yedi, sekiz, on entariyi üst üste giyiyorlar. Burunlarına hızan dedikleri, küpeye benzer gümüş bir zincir takıyorlar.” (YK/PB, s. 45)

ipileş-: “Anavarza’nın kayalıklarında cam kırıkları gibi ipileşen bir güneş vardı.” (YK/PB, s. 149) Sözlüğümüz almamış. Anlamı ‘az ışık saçmak’tır.

ipilti: Örnek bulunamamış: “Kayseri de yanıyor. Kayseri’de de sıcak bir güneş var. Ama cam kırıklarının ipiltisi yok güneş ışıklarında.” (YK/PB, s. 149)

iş akıntıya git-: Sözlüğümüz bu deyme yer vermemiş. Anlam olarak ‘iş bozulmak, kötü duruma gitmek’ yazılabilir: “İş akıntıya gitti, kazanamıyorum diyorum, anlamıyor musunuz?” (OK/ÖE, s. 6)

it dişi domuz derisi: Sadece örnek yazalım: “Karnımı doyurduktan sonra arta kalanı başkalarına verirdim. Onlar kendi aralarında hırlaşırlardı ama, it dişi domuz derisi der geçerdim.” (OK/ÖE, s. 21)

kahırlı kahırlı söyle-: “O boyuna kahırlı kahırlı söylüyor, yorganın altındaki erkeğe hiç sesini çıkarmıyor.” (YK/PB, s. 82) Sözlüğümüzde yok. Anlamını ‘üzüntülü, sinirli şekilde konuşmak’ olarak verebiliriz.

kan yalaş-: “Çocuğu da görünce saldırıyor ama çocuk onu aldığı gibi yere. Öldürecekken öteki amana geliyor. Kardeş olmayı teklif ediyor. Kan yalaşıp kardeş oluyorlar.” (YK/PB, s. 182) ‘Kan kardeşi olmak’ anlamında olup *TS* içinde yer almamaktadır. Sözlükteki (amana gelmek) iç maddesine de örnek verilebilir.

manyaklığı tut-: ‘Çılgın, deli durumuna girmek; ne yaptığını bilmemek’ anlamında olup sözlüğümüzde yoktur: “Evet evet, herifin manyaklığı iyice tutmuştu, dalga geçiyordu sağlama, üzerinde durmamalıydı.” (OK/ÖE, s. 66)

mırıl mırıl konuş-: *TS* bu ikilemeyi fiil biçimiyle almamış: “Herif yakalamıştı bir gün evde, mindere yan yana uzanmış, mırıl mırıl konuşurlarken.” (OK/ÖE, s. 47) ‘Mırıldana mırıldana söyleşmek’ anlamındadır.

özenile bezenile: Bu ikileme sözlüğümüzde 1867. sayfada bulunan (özene bezenile) biçiminin değişik yapısı olup anlamı aynıdır: “Kim bilir hangi Beyoğlu terzisine özenile bezenile diktirilmiş lacivert paltosuna sıkı sıkıya sarınıp geçirdi bu daracık sokaktan.” (OK/ÖE, s. 22)

paslı paslı gıcırda-: “Ya basıldıkça paslı paslı gıcırdayan merdivenler? Sevmiyordu, merdiven basamaklarını da sevmiyordu.” (OK/ÖE, s. 65) *TS*’de bulun-

mayan bu ibarenin anlamı ‘pas tutmuş metalin sürtünmesinden ses çıkmak’ olabilir.

rölöve: Sözlüğümüz bunu almamış: “Başında gri fotr şapkası. Rölöve dendiğini birkaç yıl önce... bir eski çocukluk arkadaşından öğrenmişti. Kenarları kıvrık.” (OK/ÖE, s. 105) Yazar tanımını da veriyor.

sağlama: ‘Kesin olarak’ anlamına geliyor ama bu anlam *TS*’de bulunmuyor: “Geliyordu adam, sağlama geliyordu. Birbirlerine sokuldular, kestiler soluklarını.” (OK/ÖE, s. 24)

sıçraş-: “Köylüler sepetlerini daldırıp çaydan balık çıkıyorlar zahmetsiz... Yukarı akan balıklar, mısır patlağı gibi çay sularının üstünde sıçraşıyorlar.” (YK/PB, s. 194) *TS* bunu almamış. Anlamını ‘toplu olarak, birlikte sıçramak’ yazabiliriz.

sırt dön-: “İlkokuldan sonra öğrenime dönüp ekmek ardından koşan arkadaşları gibi o da trikolarda çalışacaktı.” (OK/ÖE, s. 6) Sözlüğümüzdeki (sırtını dönmek) madde başıyla aynı anlamdadır ama oraya örnek cümle bulunamamıştır.

sırt sırta ver-: ‘Dayanışmak, el birliği yapmak’ anlamına gelen bu ikilemeli yapıyı sözlüğümüz almamış: “Çalışan bir kadın yeterdi de artardı bana. Sırt sırta verir, birbirimize yük olmadan...” (OK/ÖE, s. 7)

süzme: Sözlüğümüzdeki dört anlamın dışında, argo kısaltmasıyla alacağımız bu sözün anlamı ‘gözde, seçkin’ olarak yazılmalıdır: “Benim oğlum başka doktorlar gibi değil, doktorların süzmesi olacak.” (OK/ÖE, s. 75)

tahakküm altında ol-: Sözlüğümüzde bulunmuyor bu ibare... Anlamı ‘baskı içinde yaşamak, sözü geçmemek’ olabilir: “Evlerinde karılarının tahakkümü altında zebun bu koyun kalabalığı, trolleybüse daha önce binmek için ... öne geçmeye savaşıyorlardı.” (OK/ÖE, s. 92)

takış-: *TS*’de gösterilen ikinci anlama örnek şudur: “Takışınca arabayı durdurup direksiyondan iner, yakasına yapışır, belki de bir kafa, bir yumruk.” (OK/ÖE, s. 102)

Türkçeci: “Türkçeci notumu kırmasaydı okulu birincilikle bitirecektim.” (OK/ÖE, s. 53) örneğini ekleyelim.

umur sür-: Sözlüğümüzde (II) olarak gösterilen madde başında bu deyimini bulamıyoruz: “Kendisiyse emlak akar sahibi, gün görmüş, umur sürmüş, ayda birkaç bin liralık geliri olan biriydi.” (OK/ÖE, s. 94) Anlamı için ‘önemli görevlerin zevkini tatmak, değerli makamlarda bulunmak’ yazılabilir.

üçün beşin yoluna bak-: “Zamanında, üçün beşin yoluna bakmış, beş kazanırsa üç, hatta iki yemiş.” (OK/ÖE, s. 92) Bu deyim anlamı ‘biriktirmek, boşa harcamamak’tır. Sözlüğümüze alınmalıdır.

üst çık-: Anlamı için ‘haklı olmak’ diyebileceğimiz bu ibareyi sözlüğümüz almamış: “Kumkapı, Yenikapı, Samatya kahvelerinde palavracılığıyla tanınır, her iddiada üst çıkardı.” (OK/ÖE, s. 105)

üstten üstten: *TS*’de bulunmayan bu ikilemenin anlamı ‘gururlu bir şekilde’dir: “Ucu ağzına doğru hafifçe eğik patlıcan burnuyla çevredeki erkeklere üstten üstten baktı.” (OK/ÖE, s. 92)

yer demir gök bakır: Sözlüğümüz bunu (kesilmek) ile birlikte almış. Oysa önce bu yalın hâli verilmelidir. “Çok sonra gene çıkmıştı güneş dolu dünyaya. Yer demir gök bakır. Nereye kime gidecekti? Ne iş tutacaktı?” (YK/PB, s. 48)

yıkıldım yıkılacak: “İstanbul, kararmış tahtaları, yıkıldım yıkılacak evleri, birbirini kesmiş ara sokaklarıyla sinmişti.” (OK/ÖE, s. 20) örneğini verelim.

Taranan Kaynaklar:

Kemal, Orhan, *Önce Ekmek*, 2. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 1972, 118 s. (OK/ÖE)

Kemal, Yaşar, *Peri Bacaları*, 3. Baskı, Toros Yayınları, İstanbul 1985, 240 s. (YK/PB)